

UMBERTO CIANCIOLO

Υφηγητοῦ τοῦ Πανεπιστημίου Ρώμης
Διευθυντοῦ τοῦ Ἑταλικοῦ Ἰνστιτούτου Ἀθηνῶν

Η ΕΛΛΟΓΟΣ ΕΥΣΠΛΑΧΝΙΑ ΣΤΟΝ ΝΤΑΝΤΕ¹

Ὅταν ὁ Ντάντε βρισκόταν ἀκόμα στὴν ἡλικία ὅπου οἱ παρορμήσεις εἶναι γεμάτες πάθος καὶ θέρμη, καὶ τὸ «πλοιάριο» τῆς μεγαλαφύας του ἔπλεε ἀκόμα στὸν γιαλὸ τῶν ἀπλῶν συναισθημάτων, σ' αὐτὴ τὴν ἀρχικὴ καὶ μεθοριακὴ ἡλικία τοῦ πνεύματός του, αἰσθάνθηκε γιὰ πρώτη φορὰ τὴν ἐνστικτώδη φλόγα τῆς εὐσπλαχνίας ὑπὸ τὴν μορφὴ τοῦ ἔρωτα: «Λέω πὼς ὅταν Ἐκεῖνη παρουσιαζόταν ἀπὸ κάποια μεριὰ μὲ τὴν ἐλπίδα τοῦ θαυμαστοῦ χαιρετισμοῦ της, δὲν μοῦ ἀπόμενε ἔχθρα πιά, ἀλλὰ ἀπεναντίας μ' ἔπιανε φλόγα σπλαχνικῆς ἀγάπης, ποὺ μ' ἔκανε νὰ συγχωρῶ ὅποιονδήποτε, ποὺ μ' εἶχε προσβάλλει. Κι ἂν κανεὶς θὰ μὲ ρωτοῦσε γιὰ κάτι, ἢ ἀπόκρισί μου θὰ ἦταν μόνον "ἔρωτας" ντυμένος τὴν ταπεινοφροσύνη» (Vita Nova).

Δὲν πρόκειται γιὰ στερεὸ καὶ συνειδητὸ συναίσθημα, ἀλλὰ μᾶλλον γιὰ κάτι ἐφήμερο, μὲ διακυμάνσεις, ἐρωτικο-μυστικοπαθεῖ συναισθηματισμὸ ποὺ μπορεῖ νὰ διαλυθῇ, ὅπως καὶ ἐμφανίστηκε, σχεδὸν διὰ μαγείας: Ἀρκεῖ ἡ ἐμφάνισι καὶ μόνο τῆς ἀγαπημένης γιὰ νὰ ἐλαφρώσῃ τὴν ψυχὴ του ἀπὸ κάθε γήινη φροντίδα καὶ νὰ τὴν γεμίσῃ μὲ τὴν πιὸ μεγάλοκαρδη συγγνώμη καὶ τὴν πιὸ διαχυτικὴ διάθεσι. Ὅταν ὅμως ἡ μορφὴ τῆς ποθητῆς γυναικας χαθῇ, ἡ ψυχὴ τοῦ ποιητῆ θὰ κλείσῃ πάλι μὲ φόβο καὶ ἔχθρα καὶ ὅλη του ἡ στάσι δὲν θὰ εἶναι παρὰ μιὰ σκοτεινὴ ἀποθάρρυνσι. Αὐτὴ ἡ ψυχικὴ διάθεσι, ποιητικὰ εἶναι ὀλοφάνερα πλαστή, τουλάχιστον στὶς βασικὲς τῆς προϋποθέσεις, καὶ ὡς ἱστορικὴ παράδοσι ἀνασυνδέεται μὲ πηγὲς ἀρκετὰ γνωστές, ἡθικὰ πάλι ἡ εὐσπλαχνία αὐτὴ σκιαγραφία ὡς στοιχειωδέστατο εἶδος χριστιανικῆς ἀγάπης μᾶλλον παρὰ ὡς συνειδητὰ ἰδιόρρυθμὴ ἔκφρασι μιᾶς ἐξαιρετικὰ γενναιόδωρης καρδιάς. Συγχωρεῖ τις προσβολές, παρουσιάζεται μὲ καλωσύνη καὶ ἀγάπη, ταπεινὸ ὕψος, ὅσο ἡ ἀγαπημένη βρίσκειται ἐκεῖ καὶ ἡ ἐλπίδα τοῦ «θαυμαστοῦ χαιρετισμοῦ» τῆς ἀνοίγει δρόμο πρὸς τὴν ψυχὴ, ἐμποδίζοντάς τὴν μὲ τὴν εὐκαιρία τούτη, ν' ἀποῆ-

1. Ὁμιλία γενομένη ἐν τῷ Ἀμφιθεάτρῳ τῆς Φιλοσοφικῆς Σχολῆς τὴν 28ην Φεβρουαρίου 1964.

νωθῇ ἀπὸ τὸν κόσμον ποὺ τὴν περιβάλλει. Ὑπάρχει σ' ὅλα αὐτὰ περισσό-
τερο μιὰ ἀνισόρροπη καὶ κατὰ συνθήκη φιλανθρωπία, παρὰ ἑνας ἐσωτερι-
κὸς καὶ συνετὸς ἀνθρωπισμὸς. Ἀργότερα ἢ τρυφερῇ ἐκείνῃ καρδίᾳ, θὰ μάθῃ
καλύτερα ἀπὸ κάθε ἄλλον νὰ μὴ συγχωρῇ τίς προσβολές, νὰ κακίσῃ δριμύ-
τατα τοὺς ἐχθροὺς της καὶ μάλιστα ὅταν τὴν πιάνῃ ὁ οἰστρος, νὰ τοὺς
ἀρπάζῃ ἀπὸ τὸ «σβέρκο» καὶ νὰ χαίρεται ποὺ θὰ τοὺς βλέπῃ νὰ βυθίζων-
ται στὸν βοῦρκο ποὺ ἀναβρύζει. Συνηθίζει ν' ἀκούῃ νὰ τὴν ἐπαινοῦν γιὰ
τὴν γενναία αὐτὴ τραχύτητά της καὶ ἀποκτᾷ μάλιστα τὴν ἀκλόνητη πεποί-
θησι ὅτι σὲ μερικὲς περιπτώσεις εἶναι σχεδὸν φιλοφροσύνη «essere villano»,
δηλ. τὸ νὰ εἶναι κανεὶς ἀγροῖκος.

Ἄλλωστε καὶ ἀπὸ τὴν Θεία Κωμωδία δὲν λείπει μιὰ μορφή στοιχειώ-
δους εὐσπλαχνίας, ἀδελφῇ τῆς ἄλλης, ποὺ συναντήσαμε στὴν Vita Nova :
ἰδίως στὴν πρώτη ὥδή. Ἡ εὐσπλαχνία αὐτὴ φανερόνεται μὲ τὴν μορφή
τοῦ οἴκτου, τῆς συμπόνιας, τοῦ τρόμου, τῆς συντριβῆς, καὶ ἡ ψυχὴ τοῦ
ποιητῆ λυγίζει μπροστὰ στὶς τόσο σκληρὲς ποινές, τὰ μάτια του θολώνουν
μέχρι δακρῶν καθὼς βλέπουν «τὰ πλήθη τὰ πονεμένα». «Ζῇ ἐδῶ ἡ
εὐσπλαχνία μονάχα σὰν πεθάνει» θὰ τοῦ πῇ ψυχρὰ ὁ Βιργίλιος, καὶ εἶναι
ὀλοφάνερο πὼς ἡ ἀποφθεγματικὴ αὐτὴ παρατήρησι ἔχει σκοπὸ νὰ βοηθήσῃ
τὴν ψυχὴ τοῦ ἀναγνώστη στὴν ἀντιμετώπισι τοῦ ἡθικοῦ προβλήματος :
εἶναι σωστὸ ἢ ὄχι νὰ αἰσθάνεται κανεὶς οἶκτο γιὰ τίς ποινές, ποὺ ἐπιβάλλ-
ονται στοὺς κολασμένους :

Ἀφοῦ λοιπὸν καὶ τὸ πρόβλημα λύθηκε μὲ τρόπο, ποὺ δὲν δέχεται ἀντιρ-
ρήσεις, δὲν ὑπάρχει πιά λόγος νὰ συζητῆται καὶ ὁ Ντάντε, ἔστω καὶ ἂν
θεωρητικὰ παραμένει «στὴν θεία βούλησι», θὰ ἐξακολουθῇ νὰ λυπάται
ἀνενόχλητος, πολλὰς φορὲς ὡς τὸ τέλος τῆς ὥδης. Ἄν σὲ μιὰ ἐπικλήσι
γεμάτῃ οἴκτο, ὁ Ντάντε συγχωρεῖ ἔτσι ἐπιπόλαια, παραμερίζοντας μιὰν
ἡθικὴ ἐντολή, τῆς ὁποίας ἔχει ἀπόλυτη ἐπίγνωσι, αὐτὸ σημαίνει πὼς ἡ
ἐπίγνωσι αὐτῇ, ἀρκεῖ μόνῃ της νὰ καθησυχάσῃ μέσα του κάθε ἡθικὴ ἢ
θρησκευτικὴ ἀνησυχία, δίχως οὔτε στιγμὴ νὰ τοῦ ἀπαγορεύσῃ τὴν ἐλεύθερη
ἀποκάλυψι ἀχαλίνωτων προθέσεων καὶ παρορμήσεων. Δηλαδὴ σημαίνει ὅτι
ἐκεῖνο τὸ ἀπλὸ συναίσθημα εὐσπλαχνίας, τὸ ὁποῖο αἰσθάνεται καὶ φανερώ-
ναι αὐθόρμητα τόσες φορὲς ἀπέναντι στοὺς κολασμένους, ἂν καὶ ἡθικὰ ἔχει
νικηθῇ καὶ ἀντικατασταθῇ ἀπὸ ἕνα συναίσθημα ὑψηλότερης ἀξίας — τὴν
δικαιοσύνην — δὲν ἀποτελεῖ, σὲ τελευταία ἀνάλυσι, γιὰ τὸν ποιητὴ πρόβλημα,
καὶ ἐπομένως δὲν χρειάζεται νὰ τὸ ἐπεξεργαστῇ στὸ ἔργο του. Ἄλλωστε ὁ
ἴδιος ὁ Ντάντε τοποθετεῖ μὲ ἀπόλυτη φυσικότητα στὴ βάσι τοῦ «Θεολογι-
κοῦ μυθιστορήματος», ὅπως χαρακτήρισε ὁ Croce τὴν «Θεία Κωμωδία»,
μιὰ πρᾶξι εὐσπλαχνίας, ὑπαγορευμένη ἀπὸ τὴν φροντίδα, ποὺ ἔχουν γι' αὐτὸν
τρεῖς εὐλογημένες γυναῖκες. Κι ἂν ἐξαιρεθῇ ἐκεῖνο τὸ κάποιο ὑπερφυσικὸ
καὶ τὸ σκηνογραφικὰ περίπλοκο, ποὺ ἀσφαλῶς θ' ἀπαιτοῦσε τὸ κεῖμενο γιὰ

νὰ παραμείνῃ σὲ μιὰ δυνατὴ θρησκευτικο-λογοτεχνικὴ παράδοσι, τὸ «*Amor mi mosse*» (ἡ ἀγάπη μὲ ὥθησε) τῆς Βεατρίκης, θὰ μᾶς παρουσιασθῇ σὰν μιὰ μορφὴ ἐλεήμονος εὐσπλαχνίας, οὔκτου περισσότερο ἀνθρώπινου παρὰ οὐράνιου· καὶ σ' αὐτὴ τὴν περίπτωσι, ὁ ποιητὴς στιγματίζει μὲ λίγες λέξεις, μ' ἓνα ἐπιφώνημα, ἐλάχιστα αὐθόρμητο, τὴν κοινότατη φύσι τῆς πρῆξης ἐκείνης. «*Oh pietosa colei che mi soccorse*» (Τί εὐσπλαχνικὴ ἐκείνη, ποὺ μοῦ ἄπλωσε τὸ χέρι), δίχως νὰ τῆς ἀποδίδῃ οὔτε ὑπερφυσικὴ ἀξία οὔτε μιὰν εἰδικὴ προετοιμασία. Ἀλλὰ σὲ πολλὰ μέρη τοῦ ἔργου τοῦ Ντάντε ἐμφανίζεται μιὰ ἐντελὴς διαφορετικὴ μορφὴ εὐσπλαχνίας, ὅχι πιά ἀπλὰ ἐνστικτώδης καὶ φιλάνθρωπη, ἀλλὰ ἐξαιρετικὰ μεγαλόψυχη, ποὺ ἀρχίζει νὰ παίρνῃ στὸ πνεῦμα τοῦ ποιητῆ ὅλο καὶ μεγαλύτερη σημασία ὥς ποὺ θὰ πάρῃ κάποια στιγμή μιὰν ὑποστασιακὴ μονιμότητα. Αὐτὸ τὸ διάπυρο συναίσθημα εἶναι θεμελιωμένο πάνω σὲ βάσεις καθαρὰ ὀρθολογικῆς ἢ μᾶλλον ἐξελίσσεται ὥς ὑπηρεσία μιᾶς ἰδέας αὐστηρὰ ἐπεξεργασμένης: Ἡ ἰδέα αὐτὴ ἀφορᾷ στὴν ἐπιστήμη, «*τελευταία τελειοποιήσει τῆς ψυχῆς μας ὅπου καὶ βρῆσκαται ἡ τελικὴ εὐτυχία μας*», κατὰ τὸν ἐνθουσιώδη καὶ παραδοσιακὸ ὀρισμὸ, ποὺ τῆς δίνεται στὸ «*Συμπόσιο*». Ἀλλὰ τὰ δογματικὰ καὶ τὰ ἠθικὰ προπαντὸς πορίσματα, ποὺ συνάγονται καὶ ποὺ δικαιώνονται ἀπὸ τὴν ἰδέα αὐτὴ καὶ τελικὰ ἡ ἰδανικὴ τους λύσι σ' ἓνα συναίσθημα, ποὺ ὅσο περισσότερο ἀσυνήθιστο καὶ βασανισμένο εἶναι τόσο καὶ περισσότερο καρποφόρο γιὰ τοὺς σκοποὺς τῆς ποίησης, καθιστοῦν τὴν ἰδέα αὐτὴ πολὺτιμη πηγὴ ἔρευνας γιὰ τὴν συγκεκριμένη καὶ αὐστηρὴ διακρίβωσι τῆς ὀρθολογικῆς καὶ ποιητικῆς συνειδήσεως τοῦ Ντάντε. Κι ἀφοῦ φαίνεται πὼς σ' ἓνα δυνατό δημιουργικὸ πνεῦμα ὅλα ἐπιτρέπονται, ἀκόμα καὶ νὰ μεταβάλλῃ φαινομενικὰ τὴν τάξι τοῦ πνεύματος ἀναζητῶντας, ὅπως θὰ λέγαμε, ἓνα συναίσθημα, ποὺ νὰ ὀδηγῆται ἀπὸ μιὰ ἰδέα· καὶ κἀνοντας ν' ἀκτινοβολήσῃ γύρω ξαφνικὰ τ' ὀλοκάθαρο καὶ λαμπερὸ φῶς τῆς φαντασίας, ἐκεῖ ὅπου δὲν φαινόταν νὰ διαγράφεται παρὰ ἓνα ψυχρὸ ὀρθολογικὸ σχῆμα, δὲν θὰ προκαλέσῃ ἐκπληξί τὸ ὅτι σ' αὐτὴ τὴν μορφὴ τοῦ δογματικοῦ πνεύματος δίνεται ἡ ὀνομασία, ποὺ ἐκ πρώτης ὄψεως φαίνεται νοθογέννητη δογματικὴ ἀγάπη.

Στὴν γνώμη τοῦ Ντάντε περὶ ἐπιστήμης, βασίζεται ὅπως θὰ δοῦμε ἐκεῖνο, ποὺ ὁ Καρλάυλ, συνεχίζοντας δίχως νὰ τὸ ξέρῃ μιὰ σκέψι τοῦ Βίκο, ὑποστήριξε ὡς κύρια ἰδιότητα τοῦ Ντάντε «*ἀπὸ τὴν ὁποία ὅλες οἱ ἄλλες πηγάζουν ὅπως ἀπὸ φυσικὴ πηγὴ*»: τὸ μεγαλεῖο τῆς καρδιάς. Ὁ Ντάντε εἶχε δώσει τὴν πιὸ ὀρθὴ λύσι στὸ πρόβλημα αὐτὸ καθ' ἑαυτὸ τῆς ἐπιστήμης τὴν ἐποχὴ ποὺ ἔγραφε τὸ «*Συμπόσιο*»: ἀκριβῶς στὸ ἔργο αὐτὸ πρέπει νὰ ἐπανερχώμαστε γιὰ νὰ προωθήσουμε τὴν ἔρευνά μας, καὶ πρέπει νὰ ὑπενθυμίσουμε πὼς αὐτὸ ἐδήλωσε, κατὰ τὴν ὁμολογία τοῦ ἴδιου τοῦ συγγραφέα, μιὰν ἀποφασιστικὴ καμπὴ στὸ πνευματικὸ ἥθος τοῦ Ντάντε. Ἄν ἡ «*Vita*

Nova» ὑπῆρξε «παθιασμένη ἢ φλογερή», «συγκρατημένο ἢ ἀρρενωπὸ» θὰ ὀφείλε νὰ εἶναι τὸ «Συμπόσιο». Μ' αὐτὰ ὅλα ὁ συγγραφέας, ἄγρυπνος φρουρὸς τῆς φήμης, ιδιαίτερα στὴν πολυτάραχη ἐκείνη περίοδο τῆς ζωῆς του, δὲν ἤθελε ν' ἀπαρνηθῇ τίποτα ἀπὸ τὸ παρελθόν του «γιατὶ μ' ἔναν τρόπο σκεφτόμαστε, λέμε καὶ πράττουμε σὲ μιὰν ἡλικία καὶ διαφορετικὰ σὲ μιὰν ἄλλη». Γιατὶ μερικὲς συνήθειες εἶναι πρέπουσες καὶ σωστὲς στὴν μιὰν ἡλικία καὶ ἄπρεπες ἢ κακὲς στὴν ἄλλη».

Αὐτὴ εἶναι ἡ ἡθικὴ ἀπολογία, ποὺ προσέφερε στὸ ἀνώνυμο, δύσπιστο πλῆθος τῶν ἀναγνωστῶν ὁ Ντάντε. Ἀλλὰ στοὺς φίλους του ἀνοίξε τὴν καρδιά του καὶ σ' ἕνα σονέττο, ποὺ ἀπευθύνει στὸν Gino da Pistoia, διακηρύσσει ἐλεύθερα πὼς «ἄλλος δρόμος τώρα ἀρμόζει στὸ δικό του πλοῖο, πῶς μακρὺς». Ποιὲς ἦταν οἱ ὄχθες ἀπ' ὅπου «τὸ πλοιαρίο» τοῦ Ντάντε ὅλο καὶ ἀπομακρυνόταν, τὸ τονίσαμε στὴν ἀρχή: Ἦταν οἱ ὄχθες τῶν ἀφελῶν καὶ παραδοσιακῶν συναισθημάτων, ὁ εὐθραστός καὶ εὐτελὴς κόσμος τῆς Vita Nova καὶ τῶν ἐρωτικῶν στίχων.

Εἶναι εὐνόητο πὼς καὶ τότε ὁ Ντάντε, ἀκολουθοῦσε ἕνα δικό του ἰδανικό τέχνης καὶ ζωῆς ποὺ ἦταν τὸ ἰδανικό ὅλων: νὰ κατακτήσῃ μὲ τὴν συνδρομὴ καὶ τὴν προστασία τῆς Beatissima τὴν δική του τελειότητα. Ἀλλὰ ἐνῶ οἱ ἄλλοι πιστοὶ τοῦ ἔρωτα σταμάτησαν ἐκεῖ, ἀφίνοντας στὸν Πετράρχη τὸ χρέος νὰ ξαναβυθίσῃ στὰ δροσερά, διάφανα νερά τοῦ ἐπίμου λυρισμοῦ του τοὺς φθίνοντες ἐκείνους ἰδεαλισμούς, ὁ Ντάντε ἀποχωρίστηκε μὲ θαυμαστὴ ἀφιλοκέρδεια. Καὶ ἐδῶ ἀκριβῶς βρίσκεται ἡ ἀξία του, ἀπὸ ἕνα ποιητικὸ καὶ ὀρθολογικό, ἂν καὶ ἀξιολογώτατο, παρελθόν, νὰ προσκολληθῇ σ' ἕνα ἰδανικό, πολὺ περισσότερο εὐρὺ καὶ μεγαλόθυμο, τὸ ἰδανικό τῆς τελειοποίησης τῶν ἄλλων. Τὸ ἰδανικό αὐτὸ τὸ ξέρει: δὲν εἶναι κατάλληλο γιὰ τοὺς νέους, ἀλλὰ μόνο γιὰ τοὺς ὥριμους ἄντρες, ἀφοῦ: «ὅταν ὁ ἄνθρωπος ἀποκτήσῃ στὴν νεότητά του τὴν τελειότητα γιὰ λογαριασμό του, τότε ὀφείλει νὰ τὴν κἀνῃ νὰ λάμπῃ ὅχι πιά γιὰ τὸν ἑαυτό του, ἀλλὰ γιὰ τοὺς ἄλλους. Καὶ πρέπει ὁ ἄνθρωπος ν' ἀνοιχτῇ σχεδὸν σὰν ἕνα ῥόδο, ποὺ δὲν κάνει νὰ μένῃ κλειστὸ, καὶ νὰ σκορπίσῃ τὸ ἄρωμα, ποὺ περιέχει».

Πρέπει νὰ παρατηρήσουμε πὼς αὐτὴ ἡ ἔντονη προθυμία νὰ γίνουν καὶ ἄλλοι μέτοχοι τοῦ δικοῦ του ἀγαθοῦ, «νὰ φωτίσῃ ὅχι γιὰ τὸν ἑαυτό του μὰ γιὰ τοὺς ἄλλους», εἶναι μόνο κατὰ ἕνα ἐλάχιστο μέρος καρπὸς τοῦ μεσαιωνικοῦ τρόπου τοῦ σκέπτεσθαι τοῦ Ντάντε, καὶ μαρτυρεῖ ἐπίσης μιὰ μεγαλοφυᾶ ἐπεξεργασία τῆς παράδοσης ἐκείνης, ἀφοῦ — ὅπως σημείωσε πολὺ σωστὰ ὁ Barbi στὰ προβλήματα κριτικῆς τοῦ ἔργου τοῦ Ντάντε — «στὸν Ντάντε, ἀκόμα καὶ οἱ ἐπιστημονικὲς καὶ φιλοσοφικὲς ἐρευνες, εἶναι πράξεις συνειδητῆς μάλλον παρὰ ἀληθινῆς ἐπιστήμης, καὶ ἐπομένως, ἱκανὲς νὰ καταλήξουν σὲ ποιήσι». Καὶ πάλι ὁ Barbi ἦταν ἐκεῖνος, ποὺ κατάλαβε ὅτι «στὴν ἐφηβικὴ ἡλικία τοῦ ποιητῆ λείπει τὸ στοιχεῖο, ποὺ γεμίζει μὲ τὴν

παρουσία του τὸ "Συνπόσιον", δηλαδή ἡ ἀγάπη τῆς φιλοσοφίας, πρᾶγμα βασι-
κῆς σημασίας στὴν ζωὴ τοῦ Ντάντε, τόσο πὺν ἐξακολούθησε νὰ ὀνομάζῃ
τὸν ἑαυτὸ του φιλόσοφο σ' ὅλη του τὴ ζωή».

Γι' αὐτὸν τὸν «*Philosophiae domesticus*» ἡ σοφία, ἡ μᾶλλον ἡ φιλο-
σοφία πραγματοποιεῖται «ὅταν ἡ ψυχὴ καὶ ἡ σοφία γίνονται φίλες τόσο, πὺν
ν' ἀγαπᾷ ἡ μιὰ τὴν ἄλλη» καὶ ἐκεῖ ὅπου λάμπει αὐτὴ ἡ ἀγάπη «ὅλες οἱ ἄλλες
ἀγάπες σκοτεινιάζουν καὶ σχεδὸν σβήνονται».

Ποιὰ ἦταν λοιπὸν γιὰ τὸν Ντάντε αὐτὴ ἡ νέα ἐπιστήμη, πὺν τραβοῦσε
κοντά της τὴν ψυχὴ του μὲ τόσο ἐπιταχτικὴ τρυφερότητα; "Οχι ἐκεῖνη
βέβαια τῶν καιρῶν του, ἀλλὰ μιὰ ἐπιστήμη νεώτατη, τῆς ὁποίας αὐτὸς μόνον
κατώρθωσε, «κλειδώνοντας καὶ ξεκλειδώνοντας», νὰ βρῇ τὸ κλειδί.

'Η ἐπιστήμη τῆς ἐποχῆς του ἦταν κατὰ τὸ μεγαλύτερο μέρος ποσοτικὴ,
ὅπως θὰ λέγαμε, καὶ βασιζόταν στοὺς ἀριθμούς, ὅπως ἔνα ὁποιοδήποτε
ὕλικο ἀγαθὸ, ὅπως ὁ πλοῦτος καὶ οἱ ἐπίγειες τιμές: 'Η προσβολὴ καὶ τὸ
λάθος βρισκόταν ἀκριβῶς ἐκεῖ στὸ ὅτι τὴν εἶχαν βασίσει στὴν ποσότητα
τὴν εἶχαν χονδροειδῶς νοθέψει, σὰ νὰ ἦταν ὕλικο ἀγαθὸ. «Χαρακτηριστικὸ
τοῦ πλούτου εἶναι νὰ αὐξάνεται — θὰ μᾶς πῇ ὁ Ντάντε — παραμένοντας πάν-
τοτε ὁ ἴδιος, δίχως καμμιά πρόοδο, δίχως σκοπὸ, δίχως τελειότητα».

Ποιοὶ ὅμως εἶναι στὴν πραγματικότητα αὐτοὶ οἱ πλούσιοι, πὺν συσ-
σωρεύουν ἀγαθὰ ἐπὶ ἀγαθῶν; ἀγωνίζονται σ' ὅλη τὴ ζωὴ τους γιὰ νὰ
μαζέψουν ἄλλα τόσα, καὶ σχεδὸν παραφρονοῦν ἀπὸ τὴ μανιώδη αὐτὴ πρό-
θεσι; Εἶναι νοσηροὶ τυχοδιῶκτες τῆς ζωῆς, εἶναι ὁ «καταραμένος φιλόργυ-
ρος» πὺν «δὲν καταλαβαίνει πὺς ἐπιθυμία του εἶναι νὰ ἐπιθυμῇ πάντοτε,
κυνηγώντας ἕναν ἀριθμὸ, πὺν εἶναι ἀδύνατο νὰ τὸν φτάσῃ». 'Η φιλαργυρία,
λοιπὸν, εἶναι τὸ παράπτωμά τους, ἡ φιλαργυρία μὲ τὴν ἔννοια μιᾶς βλαβερῆς
καὶ ἄμετρης ἀπληστίας, πὺν τὴν συμβολίζει ἡ στεγνὴ λύκαινα τοῦ δάσους:

... antica lupa
che più di tutte l'altre bestie hai preda
per la tua fame senza fine cura.

Λύκαινα ἐσὺ, παλιά, καταραμένη,
τὶ πὺν ἀπὸ τ' ἄλλα τὰ θεριὰ ρημάξεις
κ' ἡ πεῖνα σου σὰν ποτέ της δὲν χορταίνει¹

(Κυθαριτ. XX, 10).

'Η ἀπληστία πὺν βυθίζει τοὺς θνητοὺς

... τόσο βαθιά πὺν δὲν μπορεῖ κεφάλι
κανεῖς νὰ σηκώσῃ πιά ἀπ' τὰ κύματά της

(Παραδ. XXVI. 121).

1. 'Η μετάφρασι τῶν ἀποσπασμάτων ἀπὸ τὴ Θεία Κωμωδία εἶναι τοῦ Ν.
Καζαντζάκη.

Τρέχουν οἱ φιλάργυροι αὐτοὶ ἀλλόφρονες καὶ φεύγει ἡ γαλήνη ἀπ' τὴν ψυχὴ τους.

Δὲν ἔχει ὅρια ἡ ἀγανάκτησι τοῦ Ντάντε γιὰ τὸν ματαιόδοξο νοῦ τῶν θνητῶν φιλαργύρων, ὁ ὁποῖος καταστρέφει τὸ ἰδανικὸ βασίλειο τῆς εἰρήνης καὶ τῆς ἀγάπης, ὅπως δὲν θὰ ἔχη ὅρια ἡ παράφορη ἀγαλλίασί του ὅταν γίνεται δεκτὸς στὸ γαλήνιο βασίλειο τῶν μακάρων, ἀγαλλίασι ποὺ τὴν ἐκφράζει μὲ μιὰ ρητορική ὁρμὴ ἐντελῶς ἀνθρώπινη:

*Oh gioia! oh ineffabile allegrezza!
oh vita integra d'amore o di pace!
oh senza brama sicura ricchezza!*

ὦ τρισχαρὰ καὶ ἀνέκφραστη ἀναγάλια!
ὦ ζῆσι, ἀκέρια ἀγάπη καὶ γαλήνη!
ὦ δίχως πόθο ἀτράνταχτο λογάρι

(Παραδ. XXVIII, 7).

Ἀλλὰ οἱ ἅγιοι ζοῦν ἐν εἰρήνῃ «γιατὶ καθένας φτάνει τὸν σκοπὸ τῆς ἐπιθυμίας του, ἐπιθυμία ποὺ μετρίεται μὲ τὴν καλωσύνη τῆς φύσης». Ἐνῶ οἱ φιλάργυροι, οἱ φθονεροί, οἱ ἄπληστοι ἀμαρτάνουν ὄχι μόνον ἠθικὰ — κι αὐτὸ τὸ εἶχε καταλάβει ἡ μεσαιωνικὴ ἐκκλησιαστικὴ φιλοσοφία, καταγγέλλοντας ὁμόφωνα τὴν ἀπληστία ἡ Radix καὶ Fons, ρίζα καὶ πηγὴ ὅλων τῶν κακῶν — ἀλλὰ ἀμαρτάνουν περισσότερο μὲ τὴν λογικὴ, καὶ αὐτὸ εἶναι ποὺ ζητεῖ νὰ προβάλῃ ὁ Ντάντε, ἐπειδὴ δὲν συγκρατοῦν τὶς ἐπιθυμίες τους, κάνουν ἄσχημα τοὺς ὑπολογισμούς τους καὶ μὲ τὸν τρόπο αὐτὸ παρουσιάζονται φιλάργυροι στὴν ψυχὴ καὶ λιγόμεναλοι. Ὁλέθριο πῦρ ὅλων τῶν κακῶν ἡ φιλαργυρία, πυρπολοῦσε τότε τὶς καρδιὲς τῶν Φλωρεντινῶν καὶ τῶν Μπολωνιέζων, τῶν καρδιναλίων, τῶν λογίων καὶ τῶν πριγκίπων ἀκόμα τῆς Ἰταλίας, ποὺ στιγματίσθηκαν ὡς *avaritiae sectatores* στὸ *De vulgari eloquentia*. Βασάνιζε ὅμως καὶ ὁλόκληρο τὸν κόσμο γιατί ἀπ' αὐτὴν προέβχονταν οἱ φθόνοι καὶ οἱ πολιτικοὶ ἀνταγωνισμοί. Καὶ ὁ Ντάντε, ὅπως ὅλοι γνωρίζουν, ἔβλεπε καθαρὰ τὴν δραματικὴ κατάστασι καὶ αἰσθανόταν ταυτόχρονα ἀηδία καὶ οἶκτο.

Ἡ πληγὴ χρονολογεῖται ἀπὸ καιρό· τὰ ἴδια προβλήματα εἶχαν κιόλας βασανίσει ἕναν αἰῶνα πρὶν τὸ πνεῦμα τοῦ Gioacchino da Fiore.

Ὁ Buonaiuti γράφει σχετικὰ «ὁ ἐρημίτης, ὁ θαμμένος στὴν μοναξιά τῆς Σίλα, δὲν εἶχε ἄλλο ὄραμα στὴν καρδιὰ παρὰ τὴν πνευματικὴ γαλήνη». Ἀπολυτρωμένος ἀπὸ τὴν οικονομικὴ ἐξάρτησι, χάρι στὴ μοναστικὴ κλίσσι του, ὁ Gioacchino da Fiore μπόρεσε νὰ καταλάβῃ ἀπὸ κοντὰ στὴ διάρκεια τῶν περιπλανήσεών του, τὶς διαφορὲς καὶ τὶς βιαιότητες, ποὺ κυβερνοῦσαν τὴν

Νότιο Ἰταλία, στὴν τρικυμισμένη ἐκείνη δύσι τοῦ 12ου αἰῶνα. Οἱ ἄνθρωποι κατασπάραξαν μὲ τὸν σκληρότερο τρόπο τὸ ἐξοχώτερο χάρισμα τοῦ πνεύματος: τὴν χαρά, τὴν εἰρήνη».

Μὲ τὴν ψυχὴ, ποὺ τὴν θέρμαινε ἡ ἐλπίδα, ὁ Gioacchino ζητοῦσε νὰ τοῦ φανερωθῇ ἡ Χάρι. Καὶ ὁ Ντάντε ἐμψυχωμένος ἀπὸ τὴν ἐλπίδα μπόρεσε νὰ πῇ γιὰ τὸν ἑαυτὸ του μὲ τὸ στόμα τῆς Βεατρίκης «*ἡ στρατενόμενη ἐκκλησία δὲν ἔχει μὲ πιὸ μεγάλη ἐλπίδα γινεὶ στὸν ἥλιο*» (Παυαδ. 25, 52). Ἀλλὰ ἡ ἐλπίδα αὐτὴ ἀναγκαστικὰ στηριζόταν σὲ διαφορετικὲς βάσεις ἀπὸ κεῖνες τοῦ Gioacchino· ἦταν βάσεις μᾶλλον ἔλλογες παρὰ μυστικοπαθεῖς, περισσότερο ἐπιστημονικὲς παρὰ ἐσχατολογικές. Ὁ Gioacchino ἀντιδρῶσε στὶς ἡθικὲς βαρβαρότητες τῆς ἀνθρωπότητας προφητεύοντας τὸν πάρα πολὺ προβληματικὸ ἐρχομὸ μιᾶς νέας ἐποχῆς, ἐνὸς νέου βασιλείου: τοῦ βασιλείου τῆς ἐλευθερίας, τῆς εὐσπλαχνίας καὶ τοῦ πνεύματος, ποὺ θὰ ἀντικαταστοῦσαν τὰ βασίλεια τῆς δουλείας, τοῦ φόβου καὶ τῶν προλήψεων, τὰ ὁποῖα ἔσβηναν ἢ εἶχαν κιόλας σβῆσει. Ὁ Ντάντε μένει στὴν πραγματικότητα· ἂν κάποτε ἀπειλῇ μὲ κάποια προφητεία, τὸ κάνει γιὰ καλλιτεχνικοὺς καὶ ψυχολογικοὺς λόγους παρὰ γιὰτὶ πιστεύει ἀληθινὰ ὅτι ἀργὰ ἢ γρήγορα θὰ ἐπαληθεύσουν καὶ προτιμᾷ πάντοτε νὰ ὑποδεικνύη συγκεκριμένα, σὲ ὅσους ἔχουν παραπλανηθῇ, τὸν σωστὸ δρόμο μὲ τὸ φῶς τῆς λογικῆς καὶ τῆς χάριτος.

Ὡς λόγιος καὶ φιλόσοφος, ὁ Ντάντε, κατάλαβε πῶς αὐτὴ ἡ ἀπλησθη φιλαργυρία εἶχε μολύνει ὄχι μόνον τὶς αὐλὲς τῶν ἰσχυρῶν, ἀλλὰ καὶ τὶς τέχνες καὶ τὶς ἐπιστημονικὲς θεωρίες, καὶ γι' αὐτὸ ἔσπευσε νὰ καταγγεῖλῃ «*καὶ τῆς ἰταλικῆς γλώσσας τοὺς λόγους, ποὺ τόσο ἔτοιμοι γιὰ φιλαργυρία εἶναι, ὥστε χάνουν κάθε εὐγένεια τῆς ψυχῆς τους*» καὶ νὰ ἐπικρίνῃ ἐπίσης αὐτοὺς, ποὺ εἶναι «*φίλοι τῆς ἐπιστήμης γιὰ συμφέρον, ὅπως οἱ νομομαθεῖς, οἱ γιατροὶ καὶ σχεδὸν ὅλοι οἱ ἱερωμένοι, ποὺ δὲν σπουδάζουν γιὰ νὰ μάθουν παρὰ γιὰ νὰ ἀποκτήσουν χρήματα καὶ ἀξιώματα*». Ἀλλῃ ἐντελῶς εἶναι ἡ ἱερὴ ἀποστολὴ τῆς ἐπιστήμης, τοὺς λέει, καὶ δὲν ἐπιτρέπεται νὰ ταυτίζεται μὲ τὰ πλοῦτη καὶ τὰ ἄλλα ὕλικά ἀγαθὰ. Ὁ πλοῦτος αὐξάνεται συνεχῶς, παραμένει ὁμῶς πάντοτε ἕνας ἀφοῦ στηρίζεται στοὺς ἀριθμούς, ἐνῶ ἀντίθετα ἡ ἐπιστήμη δὲν αὐξάνεται, ἀλλὰ διευρύνεται. «*Γιατὶ — διασαφηνίζει ὁ Ντάντε — ἐκεῖνο ποὺ πραγματικὰ αὐξάνεται εἶναι ἕνα πάντοτε: ἡ ἐπιθυμία γιὰ τὴν Γνώσι δὲν εἶναι πάντα μία ἀλλὰ πολλές, καὶ ὅταν τελειώσῃ ἡ μία ἐπιθυμία ἔρχεται ἡ ἄλλη, ὥστε ἡ διεύρυνσί της δὲν εἶναι αὔξηση, ἀλλὰ ἀφορμὴ μεγαλύτερης τελειότητος*». Μ' αὐτὴ τὴν ἀντίληψιν γιὰ τὴν Γνώσι ὁ Ντάντε, ἔδωξε γιὰ πάντα τὴν φιλαργυρία ἀπὸ τὸ νοῦ καὶ τὴν καρδιά, καὶ ἦταν πιὰ «*ἀγνός καὶ ἔτοιμος*» νὰ πραγματοποιήσῃ ποιητικὸ ἔργο· ἀφοῦ νικήθηκε κάθε λογικὴ ποίησι, ἡ συμπεριφορὰ του μπορεῖ νὰ παραβληθῇ στὸ ἐξῆς μόνον μὲ καίτῃ ποὺ τὴν ἐξέφρασε στοὺς στίχους τοῦ Καθαρητοῦ:

*La mente mia che prima era ristretta,
lo 'ntento rallargò, sì come vaga,
e diedi 'l viso incontro al poggio
che 'nverso il ciel più alto si dislaga.*

Ὁ νοῦς μου πρὶν συγκεντρωμένος ὁλος ἦταν
σὲ ἄλλα ξανοίχθη γύρω μὲ λαχτάρα.
Καὶ σήκωσα πρὸς τὸ βουνὸ τὰ μάτια
πρὶν πρὸ ἀψηλὸ στὸν οὐρανὸ ἀνεβαίνει

(III, 12).

Δὲν ἀρκοῦσε ὁμως ὅτι εἶχε ἐπιτύχει γιὰ τὸν ἑαυτοῦ του αὐτὴ τὴν θαυμαστὴ ἀλήθεια: χρειαζόταν νὰ τὴν συμμεριστοῦν καὶ οἱ ἄλλοι, ἂν δὲν ἤθελε νὰ χαθοῦν ξανά, λογικὰ καὶ ἠθικὰ, οἱ πνευματικοὶ ἐκεῖνοι θησαυροί, πρὶν μὲ κόπο εἶχε ἀποκτήσει. Καὶ πρῶτα ἀπ' ὅλα ἔπρεπε νὰ χρησιμοποιήσῃ γιὰ τὴν διάδοσι τοῦ ἔργου αὐτοῦ τῆς θεωρητικῆς ἐκλαίκευσης, τὴν κοινὴ γλῶσσα «γιατὶ τὰ λατινικὰ θὰ ὠφελοῦσαν λίγους, ἐνῶ ἡ κοινὴ γλῶσσα θὰ ὠφελήσῃ πραγματικὰ πολλοὺς», καὶ ἀφοῦ «νὰ προσφέρῃς καὶ νὰ ὠφελήσῃς ἓνα ἄτομο εἶναι καλὸ, τὸ νὰ προσφέρῃς καὶ νὰ ὠφελήσῃς πολλοὺς εἶναι καλότερο καὶ μοιάζει μὲ τὴν εὐεργεσία τοῦ Θεοῦ πρὶν εἶναι ὁ εὐεργέτης ὁλος τοῦ κόσμου».

Πρέπει νὰ σημειώσουμε ὅτι στὸ πρόγραμμα αὐτὸ ὁ Ντάντε, μὲ κάποιο τρόπο, δὲν ἦταν μόνος, ἀλλὰ ἐμψυχωνόταν καὶ βασιζόταν, ὅπως θὰ δοῦμε, ἀπὸ τὸ κύρος μιᾶς κλασσικῆς παράδοσης καὶ ἀπὸ τὴν θεωρίαν τοῦ Θωμᾶ τοῦ Ἀκινάτη. Ἐξω ἀπ' αὐτὸ — καὶ αὐτὸ ὀφείλουμε νὰ τὸ θυμώμαστε — ὁ Ντάντε δὲν ἐπεδίωκε, στὶς προγραμματικὰς αὐτὰς ἀπόψεις του, καμμιάν ἀνθρωπιστικὴν ἰδεολογία, ἀλλ' ἀνέπτυξε θετικὰ τὴν φυσικὴ πορεία μιᾶς ἰδέας πρὶν, γιὰ λόγους ἠθικoὺς καὶ λογικοὺς, ὥφειλε νὰ διατηρηθῇ — τουλάχιστον γιὰ κάποιο χρονικὸ διάστημα — μέσα στὰ ὅρια μιᾶς καθαρὰ ἀρνητικῆς ἔρευνας.

Ὁ Ντάντε πίστευε πὺς ἡ φιλαργυρία ἦταν ἡ πηγὴ ὅλων τῶν κακῶν πρὶν βασάνιζαν τὴν κοινωνία καὶ τὰ ἄτομα, καὶ τὰ κακὰ τὰ εἶχε ταξινομήσει ἔτσι ὥστε νὰ μπορέσῃ εὐκολώτερα νὰ καταδικάσῃ τὴν φιλαργυρία καὶ νὰ τὴν γελοιοποιήσῃ: ἀλλὰ γιὰ νὰ τὴν συντρίψῃ ἀληθινά, ἔπρεπε νὰ ἐχπ θάρρος καὶ ἐπιδεξιότητα ὥστε νὰ μπορέσῃ νὰ οἰκοδομήσῃ ἐπάνω στὰ ἐρείπια τῆς ἑα ἰδανικὸ ἐξ ἴσου, ἂν ὄχι περισσότερο, στερεὸ καὶ γόνιμο. Αὐτὸ ἀκριβῶς πραγματοποιήσῃ ὁ Ντάντε: ἄρχισε τὸ ἔργο τῆς λογικῆς ἀνοικοδόμησης ἀπὸ τὸ ἴδιο τὸ « Συμπόσιο » καὶ τὸ συνέχισε στὴ « Μοναρχία », ἕως ὅτου «*dei remi faciendo ali al folle volo*» (κάνοντας τὰ κουπιά φτερά σὲ τρελλὸ πέταγμα), τὸ «πλοιάριο» τοῦ πνεύματός του μπόρεσε νὰ καθιερώσῃ ἐπίσημα σ' ἓνα ἔργο ὑψηλῆς φαντασίας, τὰ δογματικὰ πορίσματα στὰ

ὅποια εἶχε καταλήξει. Τὸ ἔργο στὸ σύνολό του, τοῦ στοίχισε μιὰν δλόκληρη ζωὴ — ὅπως εἶπε ὁ Bonaiuti : «Γιὰ τὸν γνήσιο χριστιανό, καὶ ὁ Ντάντε εἶναι χριστιανὸς σὲ ἀνώτερο βαθμό, ἢ ἀποστολὴ τοῦ δασκάλου δὲν εἶναι συνηθισμένη πρακτικὴ ἢ παθητικὴ συγκατάβαση σ' ἓνα ἄνυχο δόγμα. Εἶναι αὐταπάτηρησι καὶ μαρτύριο».

Ἀφοῦ ἀξιολογήσαμε μὲ τὸν τρόπο αὐτὸ τὴν στάσι τοῦ Ντάντε καὶ τῆς ἀφαιρέσαμε κάθε ἕλνος ἀνθρωπισμοῦ, ὀφείλουμε νὰ προσθέσουμε ὅτι χάρι ἀκριβῶς σ' αὐτὴν τὴν φιλεύσπλαχνη δογματικὴ διδασκαλία, μπόρεσε νὰ ἐλευθερωθῇ ἀπὸ κάθε ἀσκητικὸ ἢ μυστικοπαθῆ πειρασμό, γιὰ νὰ ἐπανεύρῃ μέσα ἀπὸ μιὰ σοβαρὴ μελέτη «τὴν ἀκλόνητη πίστι πού τὴν δυναμώνει ἡ σκέψι καὶ ἡ παιδεία». Ὑποδεικνύοντάς μας στὴν θέσι τοῦ πολεμικοῦ πάθους τὸ πάθος γιὰ τὴν πολιτεία, «*in campio dell'ardore guerresco, l'ardore civile*», δηλαδὴ ὅλες ἐκεῖνες τὶς γνήσιες Νταντικές πνευματικὲς ἀξίες, πού θὰ περάσουν μετασχηματισμένες στὴν Θεία Κωμωδία, ἀφοῦ, κατὰ τὸν Croce, «αὐτὰ καὶ ὄχι πιά ἐκεῖνα τὰ πράγματα ἀνῆκαν στὴν ἐποχὴ του, στὴν Ἰταλία τοῦ καιροῦ του ἢ πάντως, ἀνῆκαν στὴν συνείδησί του καὶ ἀποτελοῦσαν ἀντικείμενο τῆς συνεχοῦς καὶ ἔντονης φροντίδας του, τοῦ ἀνθρώπινου πάθους του».

Ἄν ἡ λογικὴ καταστροφή τῆς ρίζας ὅλων τῶν κακῶν, πού εἶναι ἡ μισητὴ φιλαργυρία, ἦταν ἔργο βίαιο, πολὺ περισσότερο κοπιαστικὸ θὰ εἶναι γιὰ τὸν Ντάντε τὸ ἔργο τῆς ἀνοικοδόμησης. Ἀντιπαραθέτει στὴν ἀπληστία τὴν ἀγάπη καί, παραλληλίζοντας, ὑπερβάλλει θεληματικὰ τὶς ἀντίθετες ἀξίες : «*Cupiditas namque, per seitate hominum spreta, querit alia; caritas vero, spretis aliis omnibus, querit deum et hominem, et per consequens bonum hominis*» (Monar. I, XI, 14)¹ καὶ ἀκόμη «*Quemadmodum cupiditas habitualem iustitiam quodam modo, quantumcumque pauca, obnubilat, sic caritas seu recta dilectio illam acuit atque dilucidat*» (Monar. I, XI, 13)².

Ἀπὸ τὴν δραματικὴ αὐτὴ λογικὴ ἀντίθεσι, ἡ ἀγάπη (caritas) ὤφειλε νὰ βγῇ θριαμβευτικὰ νικητρία, ἔτοιμη νὰ ἐφαρμοσθῇ πρακτικὰ στὴν ζωὴ καὶ νὰ τροφοδοτήσῃ τὴν φαντασία πεπεισμένος συνήγορος τῆς ἀλήθειάς του, ὁ Ντάντε εἰσάγει μὲ ἄμεση ἐνεργητικότητα τὴν ἰδέα αὐτὴ στὸν ὁλοένα διευρυνόμενο κύκλο τῶν ἰδανικῶν του ἀπαιτήσεων.

1. Ἡ φιλαργυρία περιφρονεῖ πραγματικὰ τὴν οὐσία τοῦ ἀνθρώπου, ζητᾷ ἄλλα πράγματα. Ἐνῶ ἡ εὐσπλαχνία περιφρονεῖ ὅλα τ' ἄλλα, ζητᾷ τὸν Θεὸ καὶ τὸν ἄνθρωπο καὶ κατὰ συνέπεια τὸ καλὸ τοῦ ἀνθρώπου.

2. Ὅπως ἡ φιλαργυρία, ἔστω καὶ λίγη, ἐπισκιάζει κάπως τὴν δικαιοσύνη, ἔτσι καὶ ἡ εὐσπλαχνία, ἡ μᾶλλον ἡ σωστὴ ἀγάπη, τὴν αὐξάνει καὶ τὴν φωτίζει.

Ἀφοῦ, λοιπόν, ἡ φιλαργυρία καταπολεμήθηκε καὶ ἡ ἀγάπη ἐξυψώθηκε καὶ ἐκτιμήθηκε ὥς μέσο ἀνώτερο γιὰ νὰ βασιλεύσῃ ἡ εἰρήνη καὶ ἡ εὐτυχία στῇ γῇ αὐτῇ, τώρα ὁ Ντάντε ἐπιθυμεῖ νὰ εἶναι «*tutto serafico in ardore*» (γεμάτος ἀγγελικὴ ἀγάπη). Θέλει νὰ γίνῃ αὐτὸς τὸ ἀπαραίτητο ὄργανο τῆς συνολικῆς καὶ ὁλοκληρωμένης ἀνανέωσης τῆς ἀνθρώπινης κοινωνίας, θέλει νὰ γίνῃ «*φίλος*» τοῦ ἀνθρώπινου γένους καὶ αὐτὸς πρῶτος νὰ ἐπιτελέσῃ «*μὲ πολλὴ σωφροσύνη καὶ καλλιέργεια*», τὸ ἔργο τοῦ «*ἐμβολιασμοῦ*» (*insetazione*) τῆς ἐπιστήμης, ποὺ δὲν θὰ ἐπιτρέψῃ πιά σὲ κανέναν νὰ ζητήσῃ νὰ βοῇ δικαιολογίε, γιατί «*ἂν ὁ ἄνθρωπος δὲν ἔχῃ τὸν σπόρο αὐτὸν ἀπὸ τῆ φύσι του, μπορεῖ νὰ τὸν ἀποκτήσῃ μὲ τὸν ἐμβολιασμό*» (*Se da sua naturale radice uomo non ha questa sementa, ben la puote avere per via d'insetazione*).

Καὶ σὲ ὅλα αὐτὰ δὲν φανερῶνεται οὔτε ἓνας στεγνὸς δογματισμός, οὔτε ἓνας ἀόριστος ἀνθρωπισμός, ἀλλὰ μιὰ ἀγρυπνὴ καὶ θερμὴ δογματικὴ ἀγάπη. Καὶ ὅπως καὶ στὴν πολιτικὴ τάξι «*ἡ οἰκογένεια τῶν ἀνθρώπων παραστρατεῖ, γιατί τῆς λείπει ὁ ἀρχηγός ποὺ θὰ βοηθήσῃ ὅλους τοὺς ἄλλους*», ἔτσι καὶ στὴν καθαρὰ ἐπιστημονικὴ τάξι, ἡ οἰκογένεια τῶν ἀνθρώπων ἔχει ἀνάγκη ἀπὸ τὸν ἔμπειρο καὶ στοργικὸ ὁδηγό, γιατί «*a vita felice nullo per sè è sufficiente a venire senza l'aiutorio di alcuno, con ciò sia cosa che l'uomo abbisogna di molte cose, a le quali uno solo soddisfare non può. E però dice lo filosofo che l'uomo naturalmente è compagnevole animale*» (Συμπόσιο IV, IV, I) (κανεῖς δὲν μπορεῖ νὰ γίνῃ μόνος τοῦ εὐτυχισμένου στῇ ζωῇ, δίχως τὴν βοήθεια κάποιου, γιατί ὁ ἄνθρωπος ἔχει πολλὰς ἀνάγκες, ποὺ μόνος του δὲν μπορεῖ νὰ ἱκανοποιήσῃ. Γι' αὐτὸ ὁ φιλόσοφος λέει πὼς ὁ ἄνθρωπος εἶναι κοινωνικὸ ζῶο). Ἐπομένως «*non potemo avere perfetta vita senza amici, si come nell'Ottavo dell'Etica dice Aristotele*» (δίχως φίλους δὲν θὰ ζήσουμε καλά, ὅπως λέει στὸ ὄγδοο κεφάλαιο τῆς Ἡθικῆς τοῦ ὁ Ἀριστοτέλης).

Στὸ χωρίο αὐτὸ τοῦ «Συμποσίου» συνοψίζεται μιὰ δλόκληρη παράδοσι κλασσικῆς σκέψης, καθὼς καὶ σκέψεις τοῦ Θωμᾶ τοῦ Ἀκινάτη, ποὺ ὁ Ντάντε τίς εἶχε γόνιμα ἀφομοιώσει. Ἡδὴ ὁ Κικέρων στὸν *Lealius* εἶχε δώσει τὸν ὅρισμό τῆς φιλίας: «*nihil aliud nisi omnium divinarum humanarumque rerum cum benevolentia et caritate consensio*» καὶ ὁ Σενέκας στὸ «*De Beneficiis*» εἶχει ἀναπτύξει μιὰν ἀνάλογη ἰδέα, τονίζοντας ἀνάμεσα σὲ ἄλλα — ἡ περιχοπὴ θὰ ἀναφερθῇ τιμητικὰ ἀπὸ τὸν ἴδιο τὸν Ντάντε — «*che l'uomo dee mettere ingegno e sollecitudine in porgere li suoi benefici quanto puote utili più al ricevitore*» (ὁ ἄνθρωπος ὀφείλει μὲ φροντίδα καὶ

1. Ἡ φιλία δὲν εἶναι τίποτε ἄλλο παρὰ ἡ ἀρμονία ὅλων τῶν θείων καὶ ἀνθρώπινων πραγμάτων, μὲ τὴν ἀγάπην καὶ εὐσπλαχνία.

μὲ φρόνησι νὰ προσφέρῃ ὅσο μπορεῖ τὴν ἐδεργασία του στοὺς ἄλλους). Αὐτὸς ὅμως πού περισσότερο ἀπὸ ὅλους τὸν εἶχε ἀπασχολήσει τὸ πρόβλημα τῆς φιλίας, ἦταν ὁ 'Αγιος Θωμᾶς 'Ακινάτης, πού στὸ «*utrum ad beatitudinem requiratur societas amicorum*» ἀπάντησε μὲ σχολαστικά συμπεράσματα «*videtur quod amici sint necessarij ad beatitudinem. Futura enim beatitudo in scripturis frequenter nomine gloriae designatur. Sed gloria consistit in hoc quod bonum hominis ad notitiam multorum deducitur. Ergo ad beatitudinem requiritur societas amicorum. Praeterea, Boetius, dicit quod nullius boni sine consortio iocunda est possessio. Sed ad beatitudinem requiritur delectatio. Ergo etiam requiritur societas amicorum. Praeterea, caritas in beatitudine perficitur. Sed caritas se extendit ad dilectionem dei et proximi. Ergo videtur quod ad beatitudinem requiratur societas amicorum*»¹.

Ὅπως βλέπουμε, γιὰ μιὰ ἀκόμη φορὰ, ὁ 'Ακινάτης εἶναι αὐτός, πού φώτισε ὀρθολογικά τὸν Ντάντε : ὥστόσο αὐτὸ δὲν κάνει ἄλλο παρὰ νὰ ἐνισχύῃ «*sub specie theologiae*» τὴν ἡθικὴ καὶ ἀνθρώπινη Νταντική συμπεριφορὰ. Ἔτσι ἀποβαίνει σαφέστερη — καὶ οἱ συγκρίσεις μὲ τὸν 'Αγιο Θωμᾶ εἶναι πολλές — ἡ ζωηρότατη ἀπαίτησι πού εἶχε ὁ ποιητὴς ἀπὸ τὸν ἑαυτό του πρὸς τὴν ἀνθρώπινη κοινωνία, ἀπαίτησι, πού τὸν ὠθοῦσε νὰ φαντάζεται μιὰ συλλογικὴ πνευματικὴ τελειοποίησι τῆς κοινωνίας αὐτῆς ἔτσι πού ὅλες οἱ δυνατότητες τοῦ πνεύματος νὰ πραγματοποιηθοῦν ὁλοκληρωτικά, ὁπουδῆποτε, εὐεργετῶντας καὶ ὠφελῶντας ὅλους.

'Αφοῦ μὲ τὸν τρόπο αὐτό, ὁ Ντάντε, ἔγινε «*φίλος*» τοῦ ἀνθρώπινου γένους δὲν ἔκρυψε σὲ καμμιά περίπτωσι, στὴν πορεία τοῦ ἔργου του, αὐτὴ τὴν συμπεριφορὰ ἀγάπης· ἀντίθετα τὴν ἀποκάλυπτε καὶ ὅταν ἀκόμα τὰ δεσμὰ τῆς συμβατικότητος καὶ τοῦ φεουδαρχικοῦ σεβασμοῦ θὰ εἶχαν ἐμποδίσει ἄλλους νὰ κάνουν τὸ ἴδιο. Ἔτσι, βλέπουμε τὸν ποιητὴ στὴν γνωστὴ ἐπιστολὴ του πρὸς τὸν ἄρχοντα Cangrande della Scala, μὲ τὴν ὁποία τοῦ ἀφιερώνει τὸν «*Παράδεισο*» νὰ ἀποκαλῇ τὸν ἑαυτό του «*Devotissimus et*

1. 'Η ἀπορία εἶναι ἂν γιὰ νὰ εἶσαι εὐτυχὴς πρέπει νὰ ἔχῃς φίλους. 'Η μελλοντικὴ εὐτυχία συχνὰ ἀποκαλεῖται στὴν 'Αγία Γραφὴ «*Δόξα*». Ἀλλὰ ἡ δόξα συνίσταται στὸ ὅτι ἡ ἀρετὴ τοῦ ἀνθρώπου γίνεται γνωστὴ σὲ πολλοὺς. Ἐπομένως ἡ κοινωνία τῶν φίλων εἶναι ἀναγκαῖα γιὰ τὴν εὐτυχία. 'Ο Μπρεστίους λέει ὅτι ἀπολαμβάνει κανεὶς τὰ ἀγαθὰ μόνο μὲ τὴν συμμετοχὴ τῆς κοινωνίας. Ἀλλὰ γιὰ τὴν εὐτυχία εἶναι ἀπαραίτητὴ ἡ εὐχαρίστησι. Γι' αὐτὸ εἶναι ἀναγκαῖα ἐπίσης ἡ κοινωνία τῶν φίλων. Ἐπιπλέον ἡ εὐπλαχνία ἀναπτύσσεται σὲ περιβάλλον μακαριότητος. Ἀλλὰ ἡ εὐπλαχνία ἐπεκτείνεται στὴν ἀγάπη τοῦ Θεοῦ καὶ τοῦ πλησίον. Γι' αὐτὸ φαίνεται ὅτι γιὰ τὴν εὐτυχία εἶναι ἀπαραίτητὴ ἡ κοινωνία τῶν φίλων.

amicus» τοῦ δυνατοῦ ἐκείνου ἄρχοντα, καὶ ἔπειτα νὰ ἐξηγῇ πῶς τόλμησε νὰ ἀποδώσῃ στὸν ἑαυτοῦ του τὸ ἐπίθετο αὐτὸ καὶ τὸ νόμιμο δικαίωμα ποὺ εἶχε, συμπεραίνοντας πῶς *«non minus dispares connectantur quam pares amicitie sacramento»*¹ καὶ πῶς *«in sapientia de sapientia legitur quoniam infinitus thesaurus est hominibus, quo qui sunt, participies facti sunt amicitie dei»*.

Καὶ στὸ ἴδιο τὸ ἔργο, ποὺ συνώδευε τὴν ἐπιστολὴ ἐκείνη, ὁ Ντάντε θὰ διακηρύξῃ στὸ ὄνομα ὅλων τῶν μακάρων, τὸν νέο δεσμό, ποὺ τοὺς ἐνώνει στὸν Πυράδεισο:

Ἡ σπλάχνια μας δὲν κλεῖ ποτὲ τὴν πόρτα
στὴ δίκια τὴ βουλή, τί μοιάζει Ἐκείνῃ
ποὺ ὁμοια τῆς κι ὅλη θέλει τὴν αὐλή τῆς

(Παρ. III, 43).

Ἔτσι ζῇ καὶ ἐνεργεῖ «*il popolo giusto e sano*», ὁ λαὸς τῶν ἐκλεκτῶν, ἰδανικὴ ἀπήχῃσι τῆς *Societas amicorum*, τὴν ὁποία ὁ Gioacchino da Fiore καὶ ὁ Ντάντε μὲ ἀγωνία ἐπεδίωκαν νὰ φέρουν στὴν γῆ μὲ τὴν ἰσχυρὴ γοητεία τῆς προφητείας ἣ τὴν μεγαλόψυχη εὐσπλαχνία τῆς φαντασίας.

UMBERTO CIANCIOLO

1. Ὅλες οἱ φιλίες ὁμοιες ἢ ἀνόμοιες ἐνώνονται μὲ τὸ μυστήριο.

2. Στὴν «Σοφία» διαβάζουμε γιὰ τὴν σοφία ὅτι ὁ θησαυρὸς γιὰ τοὺς ἀνθρώπους εἶναι ἄπειρος, ἐκείνοι ποὺ κάνουν χρῆσι τοῦ θησαυροῦ αὐτοῦ συμμετέχουν στὴν φιλία τοῦ Θεοῦ.